

УДК 316.354

О. В. Колісник

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри соціології

Київського національного університету культури і мистецтв

КОНТЕНТ СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

Стабільність суспільних відносин визначається багатьма показниками, серед яких вагоме місце посідає таке явище соціальних інтеракцій, як довіра. Соціальні зміни, що наразі відбуваються в українському суспільстві, вимагають нових усвідомлених дієвих підходів до усталених і ніби відомих соціальних феноменів, до яких, зокрема, належить довіра. Необхідність дослідження потенціалу довіри як механізму взаємодії й підґрунтя соціального капіталу набуває особливої актуальності в Україні, яка знаходиться у стані гібридної війни. Жертвами ведення такої війни, зазвичай, стають мирні жителі, передусім найбеззахисніші категорії населення – люди похилого віку, жінки й діти. В умовах гібридної війни стає проблематичним відрізнити правих від винуватих, ворогів від союзників, простих мирних громадян від терористів, найманців і бойовиків. Прихована зовнішня воєнна інтервенція, яка здійснюється представниками сусідніх країн за допомогою високотехнологічних засобів ведення таких конфліктів (саботаж, провокація, підкуп, ураження тощо), створює ще більше складностей і неоднозначностей в українських соціальних реаліях.

У своєму публічному виступі в м. Києві 22 травня 2015 р. на соціологічному факультеті КНУ ім. Т. Шевченка з нагоди днів факультету директор інституту соціології Угорської академії наук, проф. Пал Тамаш зазначив, що гібридна війна в Україні має насамперед геополітичне підґрунтя. Змістом воєнних дій у війні цього типу стає не фізичне знищення збройних сил супротивника, а деморалізація й нав'язування агресором своєї волі всьому населенню. Учасники конфлікту в цьому випадку вдаються до всіх можливих засобів і дій, як силових, так і несилових, поглиблюючи нестачу стабільності в суспільстві, його роз'єднаність, що руйнує соціальну довіру, як і загалом соціальний капітал, унеможливаючи вияви цих вагомих ресурсів соціальних відносин громадянського суспільства, яке ми сподіваємось, нарешті, побудувати. Прогнозувати негативним соціальної дійсності необхідно, й одним із таких способів є наразі, на нашу думку, звертання уваги суспільства на проблему довіри як базового елемента соціального капіталу з метою її подальшого свідомого підтримання та розвитку на основі відповідних соціально-політичних і соціально-економічних реформ не тільки на внутрішньогруповому чи міжгруповому рівнях, а й на інституційному.

Метою статті є аналіз концепту такого явища соціальної реальності, як суспільна довіра, на основі поширених концепцій її трактування в сучасному соціофілософському дискурсі й способів її практичної реалізації в суспільстві.

Варто зазначити, що проблема довіри привернула увагу вчених порівняно недавно, з другої половини ХХ ст. Серед відомих дослідників довіри в контексті проблем соціальної взаємодії потрібно відзначити таких дослідників, як Ф. Фукуяма, П. Штомпка, Н. Луман, Е. Гідденс, П. Бурдьє, У. Бек, Р. Патнем, Дж. Коулмен та інші. Проблема соціальної довіри наразі є добре представленою в українському науковому дискурсі, оскільки він тісно пов'язаний із теорією і практикою громадянського суспільства й спробами його розповсюдження на країни посткомуністичного простору. Серед українських дослідників ця проблема подана в роботах А. Ручки, Є. Головахи, Н. Паніної, А. Гриценка, Ю. Середи та багатьох інших.

Потрібно наголосити, що довіра в соціофілософському контексті розглядається з різних аспектів. Так, Т. Гоббс і

Дж. Локк закладають традицію соціофілософського розгляду довіри як результату суспільної свідомості й підґрунтя соціального порядку в міжособистісній і міжгруповій взаємодії.

Ф. Тьонніс у праці «Спільність і суспільство» виокремлює довіру як складову особистих відносин, економічного взаємозв'язку та зростаючої професіоналізації людей. Наразі в суспільстві співпраця визначається саме довірою в її безособистісній формі, яка за сприятливих обставин розвитку соціуму має всі підстави зменшити негативний тиск індивідуальних егоїстичних бажань власної вигоди.

Е. Дюркгейм розглядав довіру з позиції солідарності, розрізняючи механічну й органічну солідарність, дослідник уводить поняття «передоговірної солідарності», тобто довіра, яка прийнята в соціальній взаємодії у вигляді домовленостей, що будуть виконані всіма сторонами.

Отже, у класичній соціології контент довіри розглядався як інструмент підтримання соціального порядку, стабільності в міжгрупових інтеракціях за постійної наявності тенденцій у суспільстві до політичних і соціальних конфліктів.

Соціологи ХХ ст. визначають довіру вже одним із фундаментальних об'єднувальних факторів суспільства, звертають увагу на значну роль саме суспільної довіри під час формування взаємин у соціумі. Так, Н. Луман у своїй праці «Влада і довіра» підкреслював, що риси сучасного суспільства, зокрема ускладненість соціальних відносин, збільшення ризиків і, як наслідок, невпевненість у завтрашньому дні, тільки підвищують значимість соціальної довіри як вагомого принципу суспільних інтеракцій [10, р. 112]. Учений розрізняє «упевненість» і «довіру», розглядаючи їх як самостійні соціальні феномени. «Упевненість» він тлумачить як очікування стабільності функціонування соціальних систем, а «довіру» – як очікування благонадійної поведінки потенційного партнера в конкретній ситуації взаємодії. «Упевненість» і «довіра» також розрізняються між собою й за походженням: «упевненість» – продукт соціалізації індивіда (засвоєні ним знання про правила функціонування різних соціальних систем), а «довіра» є ситуативною, може виникати несподівано й часто бути навіть раціонально необґрунтованою.

Кінець ХХ ст. відзначився появою у працях Дж. Коулмена, Р. Патнема, П. Бурдьє, Ф. Фукуями й інших авторів такого параметру розгляду довіри, як соціальний капітал. Згадані дослідники визначають соціальний капітал ступенем довіри до суспільства, який ґрунтується на почутті власної безпеки та солідарності за участі в будь-яких його сферах, соціальних і політичних першочергово. Соціальний капітал, згідно з Дж. Коулменом, Р. Патнемом, П. Бурдьє, становлять соціальні інститути, відносини й норми (формальні та неформальні), соціальні зв'язки, які беруть участь у якісному й кількісному формуванні соціальних взаємодій у суспільстві [1; 3; 4]. Але в кожного з мислителів були свої підходи, наприклад, якщо П. Бурдьє визначав соціальний капітал як суспільну взаємодію, наголошуючи на його індивідуальних характеристиках, то Дж. Коулмен доводив залежність індивідуального соціального капіталу від задоволення суспільних потреб. Стабільність соціальної структури, зв'язки в соціальних мережах, тісна співпраця між інститутами освіти й сім'ї, на думку Дж. Коулмена, є головним підґрунтям соціального капіталу. Р. Патнем вважає, що соціальний капітал (норми, соціальна довіра) тільки тоді

виконує свої функції в суспільстві, коли він формує позитивний ефект. «Іншими словами, ті угоди та мережі, що формують клієнтарні відносини та сприяють поширенню корупційних зв'язків, не можуть визначатися як соціальний капітал» [3, с. 83].

Отже, як вважають згадані дослідники, соціальний капітал є й індивідуальним ресурсом суб'єкта соціальної взаємодії, джерелом його благ, який може бути переведений в інші види капіталу, і довірою, усвідомленням власної безпеки, що створює підстави для соціального, політичного розкриття себе в суспільстві, солідарності, формування громадянської позиції, виходу за межі кола сім'ї, друзів і знайомих. Соціальні зв'язки, соціальні організації, окремі індивіди, спільноти чи все суспільство, завдяки спільним нормам, цінностям, а також довірі, стають засобами досягнення цілей для представників цього соціального осередку й визначають собою якісний і кількісний рівень соціального капіталу, який фактично відображає систему інтеракцій, ніж власність окремого індивіда.

У своїй публічній лекції в м. Києві у 2006 р. Ф. Фукуяма також назвав довіру соціальним капіталом, який є визначним потенціалом суспільства або його частини, що виникає як результат довіри між його членами. Тобто, соціальний капітал, як вважає дослідник, є формою матеріалізованої довіри [7, с. 3]. Крім того, Ф. Фукуяма зазначив, що проблема соціального капіталу та його продукту – суспільної довіри, є особливо важливою для посткомуністичного простору, оскільки порівняльні дослідження рівня соціального капіталу свідчать про значний розрив між посткомуністичними державами й іншими країнами Європи [6, с. 30]. Суспільства з високим рівнем і широкою сферою застосування довіри відзначаються взаємодією і співробітництвом у різноманітних соціальних сферах, економічній зокрема. Ці процеси стають можливими через те, що партнери дотримуються своїх зобов'язань, створюючи систему взаємозалежностей, у якій вагоме місце посідає соціальна довіра, переконаність, що умови домовленостей будуть виконані. У суспільствах із низьким рівнем довіри, відтак відсутність сталих норм і цінностей, складно інвестувати будь-які галузі, оскільки фактично гарантії дотримання домовленостей практично не існує й повернути вкладений капітал є проблемою.

Порівнюючи соціальне явище довіри в різних країнах, Ф. Фукуяма у праці «Довіра: Соціальні добродії і шлях до розквіту» критерієм свого аналізу бере співвідношення політичного, економічного та культурного вимірів, проте як стандарт відмінностей між різними культурами вибирає більшою мірою саме економічний чинник. Утім, як підкреслює вчений, у сучасному постіндустріальному суспільстві закон, договір і економічна доцільність є необхідними, але недостатніми параметрами стабільності й добробуту. Суто раціональний, економічний розрахунок потребує, крім того, таких речей, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством і довіра, які спираються на традиції, що або представлені в культурі, або потребують свого впровадження. Нові соціальні умови глобалізованого світу вимагають органічного поєднання нових засад, наприклад законів сучасного ринку, і традиційних культурних навичок суспільства, якими, між іншим, є підтримання економіки на рівні держави (Німеччина, Японія, Норвегія тощо) й конкретні дії урядів країн, спрямовані на зміцнення своїх держав, а не на їх використання тільки у власних інтересах.

Проте американський політолог і філософ наголошує не тільки на економічних аспектах довіри, а й окремо виділяє її підґрунтя, яке для нього полягає передусім у культурі. Він розглядає довіру переважно як навик, що у процесі соціалізації передається від покоління до покоління як етична складова традицій і норм. Довіра як знеособлена риса спільноти загалом, основою якої є загальні для всіх членів

цінності, трактується Ф. Фукуямою як очікування того, що інші будуть поводити себе чесно, передбачувано та відповідно до загальноприйнятих норм. Тому, на думку дослідника, найбільш корисним типом суспільного капіталу є не здатність успішно діяти в межах певного сталого колективу чи спільноти, а можливість утворювати нові об'єднання й нові межі взаємодії. Сучасне суспільство є надзвичайно динамічним, структурні елементи його перебувають постійно в стані зміни, реорганізації, виникнення й занепаду, проте воно ще далеко від бажаного, і зазначенні Ф. Фукуямою характеристики довіри ще чекають на свою масову реалізацію, зокрема, у посткомуністичному просторі.

Е. Гідденс, розрізняючи особистісний і соціальний рівні довіри, підкреслює важливість кожного у створенні атмосфери надійності повсякденних відносин у сучасному суспільстві. Так довіра до абстрактних символів (принципів демократії, принципів легітимності, наукового знання, правильності соціальної організації тощо) потрібна представникам цього соціуму так само, як і почуття стійких дружніх взаємин, взаємної відповідальності, упевненості в порядності й чесності іншого тощо [8]. Соціальні реалії доводять той факт, що довіра до абстрактних символів поступається місцем особистісній і міжособистісній довірі. Особливо це яскраво виявляється в країнах із низьким рівнем економіки та країнах посткомуністичного простору, на що вказує, зокрема, більшість дослідників цієї проблеми.

Ще один дослідник концепту довіри в сучасних реаліях П. Штомпка у своїй праці «Довіра: соціологічна теорія» аналізує й узагальнює це явище, спираючись на трактування довіри такими авторами, як Н. Луман, Е. Гідденс, Л. Ронінгер, Ф. Фукуяма й інші. Польський соціолог для позначення специфічного вияву довіри в посткомуністичних країнах, на що увага зверталась вище, вводить поняття «синдром недовіри», дія якого характеризує певний стан, що може бути зменшеним із певним часом у міру поступової стабілізації соціальних відносин у цих соціальних системах, починаючи від середини 1990-х років. П. Штомпка також підкреслює позитивну загалом функцію, яку здійснює довіра на соціальні інтеракції, соціальні спільноти, організації та соціум загалом.

Формування громадянського суспільства потребує зростання можливостей упроваджувати нові форми соціальної організації, що, у свою чергу, залежить від соціального й людського капіталу, який пов'язаний зі спільністю етичних норм, довірою, почуттям солідарності, усвідомленістю цілеспрямованих дій, що спираються на відповідні цінності. Рівень довіри в суспільстві зумовлює значною мірою швидке збільшення різноманітних типів соціальних контактів або, навпаки, їх зменшення. Це підкреслює таку рису довіри як виду специфічних взаємовідносин, як прив'язаність до ціннісно-мисленевих орієнтацій людини, її ставлення до самої себе та навколишнього світу.

Підводячи підсумок зазначеному вище, хотілось би підкреслити, що суспільна довіра демонструє характер розвитку соціального партнерства як на рівні суспільства, так і окремих його сфер міжособистісної й міжгрупової взаємодії, забезпечуючи узгодженість суспільних відносин при досягненні відповідних цілей. Довіра бере участь у формуванні продуктивної соціальної структури безпосередньої взаємодії представників конкретного соціального осередку, основою якої є згода діяти згідно із домовленостями, баланс інтересів, співпраця, діалог, розвиток партнерства тощо. Недооцінювання цього аспекту соціальних відносин призводить до неефективності суспільних дій, зростання непередбачуваних соціальних ризиків і, зрештою, до деградаційних процесів у соціумі.

Отже, атмосфера довіри між індивідами, соціальними групами й іншими соціальними суб'єктами, які утворюють соціальну взаємодію, визначає її соціальну успішність, що впливає на цілісність суспільства та його розвиток. У ви-

падку сучасної ситуації в Україні спостерігається незбіг соціального й інституційного рівнів вияву довіри в соціумі, що не є суто українською властивістю, а притаманна, як зазначили Ф. Фукуяма, П. Штомпка й інші дослідники цієї проблеми, більшості країн із посткомуністичним минулим. Незважаючи на втрачені традиції підтримання суспільства з боку влади, український соціум має високі показники вияву соціальної довіри, прикладом чому є наразі рух волонтерства, який є зразком консолідації суб'єктів українського соціуму, що вагомо підтримують переселенців, армію в умовах гібридної війни. Проте цього рівня соціальної довіри замало для потреб часу, який вимагає конкретних зрушень у структурі самої системи до цінностей громадянського суспільства. Головна політика формування соціальної довіри, як і загалом побудови ефективного громадянського суспільства, має підтримуватись економічними, політичними, соціальними, культурними інститутами, організаціями й відповідними реформами на державному рівні, що не є новиною для більшості. Тому лише прихід до влади людей, котрі зацікавлені в сильному українському громадянському суспільстві (а не в його повному знищенні), створить підстави для розквіту соціального капіталу та його подальшого саморозкриття на ґрунті соціальної довіри.

Аналіз цього явища соціальної дійсності актуалізує й цілеспрямовує колективну діяльність на відтворення традицій, організацію необхідних соціальних структур і норм, які забезпечили б ефективність суспільства стосовно своїх громадян, що є головною підставою реалізації соціальної довіри в суспільстві не тільки на рівні сім'ї, друзів, знайомих, соціальних мереж, а й на інституційному.

Варто зазначити також, що соціальна довіра є не тільки механізмом саморозкриття соціального капіталу в суспільстві, а є і формою соціального контролю над показниками наявності чи відсутності необхідних соціальних процесів, які наближають українське суспільство до русійних трансформацій на краще чи продовжують його деградацію.

Отже, параметри розкриття соціальної довіри мотивують до пошуку взаємовигідних альтернатив співпраці на благо всіх представників суспільства, а брак уваги до соціальної довіри надзвичайно руйнує його поступ в умовах глобалізації, і ми не маємо права не враховувати й замовчувати значення цього явища для існування сучасного соціуму, українського першочергово.

Література

1. Бурдьє П. *Форми капіталу* / П. Бурдьє // *Економічна соціологія*. – 2005. – Т. 6. – № 3. – С. 60–74.
2. Коулмен Дж. *Капітал соціальний і людський* / Дж. Коулмен // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 122–129.
3. Патнем Р. *Творення демократії: традиції в сучасній Італії* / Р. Патнем, Р. Леонарді, Р. Нанетті ; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
4. Ручка А.О. *Соціокультурне підґрунтя демократичної консолідації* / А.О. Ручка // *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг* / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 347–355.
5. Серєда Ю.В. *Соціальний капітал в Україні та інших країнах Європи: легітимність агрегованого конструкту* / Ю.В. Серєда // *Український соціум*. – 2013. – № 4. – С. 81–97.
6. Фукуяма Ф. *Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию* / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. Д. Павлов, В. Кирющенко, М. Колопотин. – М. : АСТ-Эрмак, 2004. – 730 с.
7. *Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуями* // *День*. – 2006. – 17 жовт. – № 177. – С. 3.
8. Giddens A. *Modernity and Self-identity* / A. Giddens. – Stanford (Col.) : Stanford Univ. Press, 1991. – 256 p.
9. Hoffman F.G. *Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict* / F.G. Hoffman //

Strategic Forum / Institute for National Strategic Studies National Defense University. – No. 240. – April 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ndu.edu/inss>.

10. Luhmann N. *Trust and Power* / N. Luhmann. – Chichester, England, John Wiley & Sons, 1979. – p. 228.

11. Putnam R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* / R. Putnam. – New York : S. Schuster, 2000. – 217 p.

Анотація

Колісник О. В. Концепт суспільної довіри в сучасному соціумі. – Стаття.

У статті розглядаються особливості трактування концепту довіри в сучасній соціологічній думці й аналізується її місце в суспільстві. Установлено, що в соціальних реаліях сьогодення, які характеризуються такими показниками, як економічна криза, стан гібридної війни, у якій перебуває Україна, явище довіри є одним із основних параметрів формування та накопичення соціального капіталу, який створює соціальну цілісність. Аспекти вияву довіри в суспільстві відображають досвід соціальних взаємин, способи соціальної адаптації до кризових соціально-економічних умов існування за допомогою міжособистісного й міжспільнотного об'єднання. Аналіз цього явища цілеспрямовує суспільні дії на організацію необхідних соціальних структур і норм, які забезпечили б ефективність реалізації соціальної довіри в суспільстві.

Ключові слова: соціальна довіра, суспільство, соціальний капітал, гібридна війна, міжгрупова інтеракція.

Аннотация

Колесник А. В. Концепт общественного доверия в современном социуме. – Статья.

В статье рассматриваются особенности трактовки концепта доверия в современной социологической мысли и анализируется его место в обществе. Установлено, что в социальных реалиях, которые характеризуются такими показателями, как экономический кризис, состояние гибридной войны, в которой находится Украина, явление доверия является одним из основных параметров создания и накопления социального капитала, который формирует социальную целостность. Аспекты проявления доверия в обществе отражают опыт социальных взаимоотношений, способы социальной адаптации к кризисным условиям существования при помощи форм внутригруппового и межгруппового объединения. Анализ данного явления помогает целенаправленно общественные действия на организацию необходимых социальных структур и норм, которые обеспечили бы эффективность реализации социального доверия в обществе.

Ключевые слова: социальное доверие, общество, социальный капитал, гибридная война, межгрупповая интеракция.

Summary

Kolisnyk O. V. Concept of public trust in the modern society. – Article.

The article is review the features of trust in the interpretation of the contemporary sociological thoughts and its place in a modern society. It was found that in the social realities, which are characterized by the economic crisis, hybrid war in Ukraine, the phenomenon of trust is one of the main parameters of the formation and accumulation of social capital, which are the forms of the social integrity. The trust shows the aspects of manifestation in society, the experience of social relationships, methods of social adaptation to the economic crisis and ways of the intra/inter-group consolidation. The analysis of this concept helps us to direct social action to the organization social structures and norms in ways, that would provide the effective implementation of social trust in society.

Key words: social trust, society, social capital, hybrid war, intergroup interactions.